

A photograph of an elderly man with white hair and a beard, wearing glasses and a patterned sweater, sitting in a chair in his studio. He is holding a pencil in his right hand. In the background, there is a large drawing of a man's head and shoulders on an easel. The studio is filled with various art supplies and framed works.

Памяці ВОГНЕННЫХ вёсак

ДА 85-ГОДДЗЯ
НАРОДНАГА МАСТАКА
ВАСІЛЯ ШАРАНГОВІЧА

Народны мастак Беларусі, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Рэспублікі Беларусь, прафесар Васіль Пятровіч Шаранговіч увайшоў у аналы беларускага мастацтва XX стагоддзя як выдатны майстар станковай і кніжнай графікі з адметным творчым почыркам, асаблівым мастацкім мысленнем, пачуццём лініі і формы. Заслугай Васіля Шаранговіча з'яўляецца і ператварэнне графікі ў самастойную галіну нацыянальнай мастацкай культуры, стварэнне беларускай школы графікі — станковай і кніжнай.

Наталля Шаранговіч

Сёлета яму споўнілася 65 гадоў. І адзначаем мы гэты юбілей ужо без мастака двума выставамі — у Нацыянальным мастацкім музеі Рэспублікі Беларусь і Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі.

Вывучаючы працы творцы розных гадоў, прадстаўленыя ў шматлікіх айчынных і замежных музеях, можна ў поўнай меры ацаніць моц не толькі яго таленту, але і асобы. Валявы, тэмпераментны, дзейны, ён напаўняў свае графічныя аркушы энергіяй, якую чэрпаў з гісторыі і падзей сучаснай яму эпохі. Невыпадкава сам Васіль Шаранговіч параўноўваў сябе з аратым, нястомным у працаздольнасці, які ўпэўнена вядзе сваю лінію ў мастацтве.

Паўнапраўны суаўтар эпохі, Васіль Пятровіч заўсёды быў пільным і ўважлівым творцам, аддаваў перавагу глыбокаму вырашэнню абраных тэм. Яго старанна прапрацаваныя і кампазіцыйна бездакорныя работы з цягам часу набываюць зусім новае гучанне і поліфанічнасць, дзе кожны фрагмент можна разглядаць як самастойны твор. «Ісціны ў мастацтве самі па сабе не з'яўляюцца, яны спасцігаюцца ў рабоце», — такой была творчая пазіцыя мастака.

Самымі плённымі творчымі гадамі Васіля Шаранговіча былі 1980-я. І праходзілі яны не толькі пад знакам любых яго сэрцу беларускіх песняроў — Янкі Купалы і Якуба Коласа. Для мастака была яшчэ адна вельмі важная і знакавая тэма ў творчасці — тэма Вялікай Айчыннай вайны, сведкай якой ён быў яшчэ ў дзяцінстве. Менавіта яго знакамітая серыя «Памяці вогненнага вёсак», за якую мастак атрымаў у 1986 годзе Дзяржаўную прэмію БССР, аб'яднала і дзве яго юбілейныя выставы сёлета.

А пачыналася ўсё з таго, што ў перапынку паміж працай над зборнікам паэм і паэмай «Адвечная песня» Я. Купалы Васіль Пятровіч праілюстраваў у 1978 годзе кнігу беларускага паэта Антона Бялевіча «Сповідзь сэрца», якую прапанавала выдавецтва «Беларусь».

Антон Бялевіч напісаў публіцыстычны твор, своеасаблівы сплаў аўтарскага тэксту і водгукі наведвальнікаў Хатынскага мемарыяла, уключыўшы ў яе свае вершы, дапоўніўшы іх уласнымі разважанымі і пісьменніцкай фантазіяй, успамінамі відавочцаў тых падзей. Падставай для стварэння кнігі стала фактычная хатынская трагедыя.

Над кнігай мастак працаваў упарта і доўга, тым больш многае адгукалася ў душы і ўспамінах пра ваенны час.

Тэхніку ён выбраў для сябе новую. Гэта спалучэнне чырвонай гуашы і чорнай тушы, што вельмі адпавядала зместу кнігі. Палае чырвонае — гэта як зямля ў агні, кроў на целах і душах людзей, і чорнае — сімвал таго, што застаецца пасля пажарышчаў.

Страшныя ўспаміны дзяцінства ніколі не адпускалі Васіля Пятровіча, не давалі спакою. Для кожнага чалавека дзяцінства пачынаецца з таго моманту, што адкладваецца ў памяці як першы ўспамін. Маленства Васіля Шаранговіча прыпала на ваенныя гады, і памяць захавала тое незвычайнае, дзіўнае для дзіцячага розуму, што пакідае па сабе вайна. Партызаны, нямецкія салдаты, зброя, пажарышчы — усё гэта выклікала больш цікавасць, чым страх. Бо, вядома ж, асэнсаванне падзей дзецім не ўласціва. Многія эпізоды так рана ўрэзаліся ў памяць, што пасля вайны ўсё гэта здавалася сюррэалістычным сном або дзіцячымі фантазіямі.

Першае, што запомнілася, — нямецкі самалёт, які заспеў яго з бацькам у чыстым полі, без кустоў і дрэў. Стаяла восень 1942 года, збажыны на полі ўжо не было. Васілю — тры з паловай гады. Згадваючы гэты выпадак ужо ў сталым узросце, мастак не мог зразумець, чаго немцу так закарцела расстраляць адзінокага чалавека з малым хлапчуком, якія мірна крочылі па полі без стрэльбы або якой-небудзь іншай зброі. Самалёт кружыў над палаткам, бесперапынна страляючы. Бацька, схопіўшы сына, кідаўся туды-сюды, пакуль за невялікім узгорачкам не натрапіў на нейкую яму ці канаву, у якой яны змаглі схаватца. Самалёт, пакружыўшыся, знік. Бацька з сынам засталіся жывыя. А Васіль упершыню ўбачыў цуд — вялікую жалезную птушку, якая ляціць у небе ды яшчэ і страляе. Яму не столькі было страшна, ён адчуў тое незабыўнае ўражанне, якое адчуваюць у такіх выпадках усе дзеці, — здзіўленне і нават захапленне.

Вёска Качаны, у якой нарадзіўся Васіль Шаранговіч у пачатку 1939 года, знаходзілася ўдалечыні ад дарог вайны. Вяскоўцы не перажывалі тых жахаў, аб якіх мастак даведаўся пазней. Нарачаншчына была краем лясоў і балот, апірышчам партызанскіх атрадаў.

Немцы з'яўляліся рэдка, час ад часу былі невялікія іх калоны на дарозе. Адзін раз адбыўся бой за вёскай, калі партызаны не паспелі схаватца ў бліжэйшым лесе. Васіль Пятровіч згадаў, што вяскоўцы чулі са сваіх сховішчаў толькі страляніну. А ўвечары пабачыў у хаце шмат крыві, параненых, якіх перавязвалі старымі анучкамі. Пра ваенны час нагадвалі больш за ўсё партызанскія атрады, зарывы пажарышчаў на гарызонце і бежанцы. А паколькі бацька Васіля Шаранговіча Пётр Канстанцінавіч быў кавалём, сталяром і слесарам, то, вядома ж, без яго партызанам было не абысціся. Хата ператварылася ў імправізаваны партызанскі штаб. У кузню малых не пускалі, бо там пастаянна ішоў рамонт зброі. Бацька з абрэзаў рабіў стрэльбы, майстраваў новыя прыклады, адтуль чулася выпрабавальная страляніна. А дома, калі з'яўлялася партызанскае начальства, дзеці заўсёды сядзелі ў запечку і пільна сачылі за тым, што робіцца ў хаце.

Васіль Пятровіч згадаў: «Для дзяцей у той ваенны час усё было новым, нязведаным і цягнула да сябе вялікай магнітнай сілай: стрэльбы, пісталеты, аўтаматы, кулямёты, патроны — усё страшнае, загадкавае. І калі зброя была пры партызанах, то патроны да вінтовак, аўтаматаў і кулямэтаў стаялі, як правіла, у бульбяных мяшках пад сталом. Мы прызвычаліся іх паціху красці. Набяром шапку і схаваем. А потым, калі бацька з партызанамі ад'едзе куды-небудзь, шмыганём у кузню і з дапамогай ціскаў і абцугоў пачынаем іх разраджаць, а порах спальваць у гарне. Гэта было для нас цікавым відовішчам — порах успыхае і гарыць яркім полымем. Пападаліся і разрыўныя кулі, іх мы ўжо ведалі: прадаўгаватыя з чырвоным наканечнікам. Нам здавалася, што яны могуць самі па сабе разарвацца, таму мы кідалі іх у калодзеж. Такія вось дзіцячыя гульні. А колькі дзяцей падарвалася ў вайну падчас такіх вось небяспечных забаў!

Аднойчы, прыўзняўшы сяннік у ложку, на якім спаў бацька, мы ўбачылі пад ім некалькі пісталетаў, розных памераў. Адзін з іх быў зусім маленькі. Браты сталі ўгаворваць мяне, маўляў, давай стрэлім, хоць і не ўяўлялі сабе, зараджаныя яны ці не. Добра ведаючы сваіх бацькоў, я адгаварыў братаў ад страляніны. А пасля сам папрасіў

бацьку даць нам магчымасць выстраліць. Колькі радасці і захаплення выклікаў момант, калі з ганка з дапамогай бацькі кожны з нас па аднаму разу стрэліў угору з пісталета! Потым часта, успамінаючы часы ваеннага ліхалецця, я здзіўляўся сваёй памяці. Тут, вядома, адыгрывае ролю генетычны фактар: якая памяць дасталася табе ад нараджэння, а з другога боку — экстрэмальныя ўмовы. І калі я праз шмат гадоў прыгадваў што-небудзь з эпозоды ваеннага часу, то бацька альбо маці здзіўляліся: адкуль ты гэта памятаеш?»

У канцы 1943 года ў вёсцы стала часта гучаць слова «блакада». Па начах неба кругом, недзе далёка за лесам, рабілася чырвона-барвянае. Гарэлі вёскі. Усе чакалі, што тая блакада вось-вось дакаціцца і да нас. Вяскоўцы, як кемлівыя людзі, пачалі клапаціцца пра сховішчы. Вакол Качаноў былі лясы і балоты, многія з іх багністыя. Дзягілеўскае тарфяное балота, якое пачыналася прыблізна за паўкіламетра ад вёскі, было ад берага дрыгвяністае. А далей быў астравок. Да гэтага астраўка яшчэ да вайны мужыкі зрабілі грэблю. Яна, як і ўсялякая грэбля, была зарослай і непрыкметнай. Прайсці ці праехаць на той востраў мог толькі дасведчаны чалавек. На тым астраўку кожны жыхар вёскі зрабіў сабе зямлянку ці паўзямлянку або невялічкі буданчык. Калі немцы былі зусім блізка, вяскоўцы дружна на фурманках выязджалі да сваіх буданоў, прыхопліваючы ўсё, што лезла ў воз. Дзеці ішлі побач і што-небудзь неслі ў руках. Так, дзед Васіля Шаранговіча увесь час вымаў аконныя рамы і браў іх з сабою. Калі ў яго пыталіся, нашто ён гэта робіць, дзед тое шкло возьмеш?» Сапраўды, лесу кругом хапала, а шкло — гэта рэдкасць. На тым востраве, куды, дарэчы, заганялі і ўсю наяўную скаціну, вёска сядзела некалькі дзён. Пасля пасылалі ганцоў на разведку. Калі ўсё было ціха, людзі вярталіся да сваіх двароў.

І так было не адзін раз, пакуль не стала вядома, што блакада пайшла далей, чамусьці абмінуўшы Качаны і суседнюю вёску, а вакол усё было спалена. Чаму так здарылася, людзі не маглі зразумець, хаця і былі гэтаму рады. Ці немцы проста забыліся на яе, ці не заўважылі вёску, быццам бы адгароджаную ад свету лясамі і балотамі, ці, можа, якая іншая прычына. Але факт застаецца фактам — вёска засталася жыць у сваіх хатах.

Праз нейкі час мама Ніна Васільеўна даведлася, што вёску Плаксы, адкуль яна родам, немцы спалілі дашчэнту, а абодвух яе братаў пагналі ў Германію. І вось яна разам з сынам Васілём на фурманцы накіравалася ў Плаксы, што знаходзілася ад Качаноў на адлегласці каля васьмнаццаці кіламетраў. Увесь шлях пралягаў праз тую месцы, дзе прайшла блакада. І гэта, напэўна, самае страшнае ўражанне, якое засталася ў памяці Васіля Шаранговіча ад усяй вайны.

Мастак распавядаў: «Учэпістая дзіцячая памяць захавала нават дробныя дэталі. Дасюль памятаю адзнаку таго незвычайнага смуроду, які стаяў навокал. Я потым даволі часта лавіў сябе на тым, што любы непрыемны пах здаецца мне тым самым смуродам, які я адчуваў падчас нашай паездкі на маміну знішчаную радзіму. Мама ўсю дарогу плакала, я з жахам глядзеў навокал. А карціна кругом была жудасная. Там-сям яшчэ нешта курылася. Нідзе ніводнай хаціны, толькі чорныя коміны, чалавечыя трупы і згарэлая жывёла, абгарэлыя дрэвы... Там-сям

самотна блукаюць людзі, нешта шукаюць, корпаюцца на папялішчах. І пранізлівая цішыня, толькі зрэдку пачуеш карканне крумкача. Быццам бы ўсё прыціхла, замёрла ў жаху ад жудаснага мінулага і ад невядомасці будучага. І так усю дарогу.»

Ужо ў сталым узросце, маючы прафесійны мастакоўскі досвед, Васілю Пятровічу захацелася аддаць сваю даніну памяці перажытым пакутам беларускага народа, зрабіць свой уклад у агульны мемарыяльны збор мастацкіх твораў, прысвечаных падзеям Вялікай Айчыннай вайны. Але доўгі час ён лічыў сябе не падрыхтаваным да вырашэння такой трагічнай тэмы.

Да тэмы вайны, тэмы блакады Васіль Шаранговіч звярнуўся толькі ў 1974 годзе, калі паспрабаваў выканаць серыю аўталітаграфій «Блакада. 1943 год». Серыя яго не задаволіла, падалося, што не змог знайсці ні адпаведнага сюжэтна-тэматычнага ходу, ні вобразнага ладу. Да тэмы блакады ён вырашыў вярнуцца пазней.

Праца над кнігай Антона Бялевіча падштурхнула да станковай серыі на тэму вайны, мастак ужо не мог пераключыцца на нешта іншае. Самі ілюстрацыі прымушалі пра-

доўжыць працу, ён з імі зжыўся і розумам, і душою. Не мог адарвацца ад пякучых успамінаў. Назва серыі «Памяці вогненных вёсак» прыйшла адразу пасля прачытання кнігі «Мы з вогненнай вёскі», якая ўзрушыла жорсткай дакументальнасцю і ў той жа час як бы нерэальнасцю падзей — быццам з кашмарнага сну.

У дзяцінстве мастаку давялося бачыць толькі вынікі, сляды блакады, а ў ніжэй гаварылі сведкі. Страшна падумаць, аднак жа і яго сям'я магла быць на месцы тых няшчасных людзей...

Больш за шэсць гадоў доўжылася праца над серыяй. Як і ілюстрацыі да кнігі А. Бялевіча «Сповідзь сэрца», кампазіцыі асобных аркушаў будаваліся ірэалістычна, зрушваючы планы, месцамі з'яўляліся і ноткі сюррэалізму. Сапраўды, чытаючы ўспаміны відавочцаў тых падзей, цяжка ўявіць іх як рэальнасць. Нечалавечыя страты і боль, глухая безнадзейнасць і імкненне да жыцця, смерць і змаганне... Усё гэта на мяжы немагчымасці рэальнага ўспрымання розумам цяперашняга чалавека. Ніводны від мастацтва не здольны поўна адлюстраваць той жудасны здзек, што адбываўся на беларускай зямлі.

Мастацкае ўвасабленне можа толькі наблізіць яго і рас-трывожыць душы і сэрцы нашчадкаў.

Дзейнымі асобамі серыі сталі старыя, дзеці і жанчыны. Менавіта яны вынеслі на сваіх плячах увесь цяжар жыцця на акупаванай зямлі. Самая страшная трагедыя, якую толькі можна ўявіць сабе, — гэта трагедыя дзяцей вайны. Чалавек толькі зірнуў шырока расплюшчанымі вачыма на свет — і замест ласкавай матчынай усмешкі ўбачыў чорныя вачніцы смерці, замест птушыных песень пачуў аўтаматныя чэргі.

Васіль Шаранговіч распавядаў: «Адзін з аркушаў прысвечаны майму бацьку, былому партызанскаму кавалю. Ён так і называецца "Партызанскі каваль", а заключны аркуш "Вяртанне" прысвечаны маці. Там ёсць партрэтнае падабенства, а маленькі хлопчык, які прысутнічае на абедзвюх літаграфіях, глядзіць на свет маімі дзіцячымі вачыма, праўда, у той час я быў трошкі меншым. Кампазіцыйная структура аркушаў вымушала зрабіць хлопчыка менавіта такім».

Спачатку мастак выканаў тры літаграфіі — «Мішэнь», «Хатынскае поле», «На папялішчы» — у форме трыпціха, які набыў папулярнасць на выставах як у Мінску, так і ў Маскве. Пасля значнага перапынку, выкліканага працай над ілюстрацыямі да «Пана Тадэвуша» Адама Міцкевіча, ён прадоўжыў працу і зрабіў яшчэ шэсць літаграфій. Як і папярэднія літаграфіі, прыходзілася выконваць іх у эстампных майстэрнях тэатральна-мастацкага інстытута, у асноўным вечарамі, калі ўжо там не было студэнтаў. Васіль Пятровіч знаходзіўся там штодзённа гадзіны да дванацатай ночы, а таксама па нядзелях з раніцы да вечара. У вольны час працаваў разам са студэнтамі, хаця неяк так не прынята. Яго гэта не бянтэжыла, бо мастак заўсёды быў са студэнтамі ў самых цесных творчых стасунках. Так доўжылася з 1982 па 1985 год, калі Васіль Шаранговіч мог спалучаць абавязкі педагога і мастака. Гэта быў цудоўны адрэзак яго жыцця!

Тэма пакут чалавечых набывала ў серыі «Памяці вогнен-ных вёсак» падкрэслена велічную і ў той жа час трагічную афарбоўку. Вайна там паказана не пераможнымі залпамі, а пакутлівым шляхам праз боль, страты і голад. Бязрадасным, глухім да чужога няшчасця ўяўляецца мастаку свет, які ён увасабляе ў чарадзе запамінальных вобразаў. Пластычная мова твораў мела велізарную напружанасць. Вялікае значэнне Васіль Шаранговіч надаваў рытмічнай структуры сваіх работ: рэзкаму гучанню ліній, сілуэтаў, колеравых плям. Фармальныя прыёмы, якія ён выкарыстоўваў, выцякалі з асаблівасцей яго светаўспрымання, падкрэслена трагічнага і эмацыяна аголенага. Рэальныя прадметы, фігуры людзей ператвараліся ў кантрасныя колеравыя плямы, прастора пазначалася размеркаваннем сілуэтаў застылых фігур, твары прыпадабняліся да журботных масак, якія сімвалізуюць чалавечае гора. Аўтар выводзіў адлюстраваныя сцэны за рамкі прыватнай падзеі, знікала індывідуальная характарыстыка персанажаў. Смутак, што адчуваецца ў постацях і тварах, становіўся сімвалам безвыходнай трагедыі. Сваіх герояў мастак маляваў шырокімі штрыхамі, ствараючы адчуванне важкай аб'ёмнай формы, перадаючы рух фігур, іх жывыя, заўсёды характэрныя павароты і паставы.

Асаблівую экспрэсію вобразам надавала павышана-эмацыянальнае гучанне колеру. Колер уводзіўся ў асноўную чорна-белую гаму малюнка такой жа шчыльнай,

амаль не мадэліраванай, кідкай плямай. Мастак пазбягаў узаемнага накладвання фарбаў, якія збіваюць чысціню і яркасць колеру. Менавіта колер стаў галоўным сродкам драматызацыі вобраза. Яго павышаная актыўнасць, умоўнасць мянялі рэальнасць работ, надавалі сюжэту метафарычнае, сімвалічнае значэнне. Пранізлівае гучанне чырвонага колеру нараджала пачуццё пакутлівай трылогі, цагляна-карычневы пакідаў адчуванне смутку, сіне-зялёны даваў надзею.

Серыя з дзевяці каляровых аўталітаграфій аб трагедыі беларускіх Хатыняў была закончана ў 1985 годзе, аднак засталася яшчэ шмат эскізаў, накідаў і варыянтаў. У мастака не хапіла фізічных і душэўных сіл далей працягваць працу, і ён паставіў кропку.

І ўсё ж такі праз многа гадоў, а гэта здарылася ў 2003-м, калі Васіль Шаранговіч у сваёй майстэрні разглядаў эскізы і малюнкi да той серыі, яму захацелася некаторыя з іх закончыць. Толькі на гэты раз не рабіць літаграфіі, а выкарыстаць змешаную тэхніку, як яны і былі распачатыя: аловак, рэтуш, гуаш, сангіна. Гэта быў як бы і працяг папярэдняга цыкла, але практычна атрымалася новая

серыя з пяці аркушаў пад назвай «Блакадны рэквіем», яна была паказана на рэспубліканскай выставе да 60-годдзя вызвалення Беларусі. Вось цяпер для яго сапраўды была пастаўлена канчатковая кропка.

Абедзве гэтыя серыі прысвячаюцца беларускаму народу, яго мужнай барацьбе і стойкасці ў гады Вялікай Айчыннай вайны. Праз усе работы праходзіць вобраз полымя — сімвал знішчэння і змагання. Мастаку ўдалося сказаць нашым сучаснікам пра каштоўнасць чалавечага жыцця, пра неабходнасць змагацца супраць пагібельнага полымя вайны за чыстае неба над галавою. ¹

1 ■ Васіль Шаранговіч.

3 серыі «Памяці вогненнага вёсак».

Папера, каляровая аўталітаграфія. 1985.

2 ■ Партызанскі каваль.

3 ■ Мішэнь.

4 ■ На папалішчы.

5 ■ Вяртанне.

6 ■ Ілюстрацыя да кнігі А. Бялевіча «Сповідзь сэрца». Папера, змешаная тэхніка. Фрагмент. 1976.

